

III. Література кінця XVIII — початку XX ст.

Вихід у 1798 р. перших трьох частин «Енеїди» І. Котляревського знаменував початок нового етапу в історії української літератури, зародження нової української літератури з живою народною мовою.

Періоди розвитку нової української літератури:

- 1) кінець XVIII - початок XIX ст.
- 2) 40 - 60-ті роки XIX ст.
- 3) 70 - 90-ті роки XIX ст.
- 4) кінець XIX ст. - початок XX ст.

Характерні ознаки нової української літератури:

- розвиток шляхом народності;
- вплив сентименталізму й романтизму - літературних течій, що прийшли із Заходу;
- на першому плані - протест народу проти соціального й національного гноблення;
- поява нових тем соціальної та національної неволі, спільної боротьби трудящих проти царату, запроданства частини козацької старшини;
- поява нових образів народних месників, жінки-страдниці, сатиричні образи царів, панів-лібералів;

- поява нових жанрів: ліро-епічна поема, віршована байка, балада, соціальна та історична повісті, реалістична драма, громадянська та інтимна лірика.Період розвитку нової української літератури	Течія	Представники
Кінець XVIII - початок XIX ст.	класицизм	І. Котляревський («Енеїда»), Г. Квітка-Основ'яненко (оповідання), П. Гулак-Артемівський

	сентименталізм	Г. Квітка-Основ'яненко (повісті «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка», «Щира любов»)
20 - 60-ті роки XIX ст.	романтизм	Є. Гребінка, Л. Боровиковський, А. Метлинський, М. Костомаров, В; Забіла, М. Петренко, Ганна Барвінок, Т. Шевченко (рання творчість), П. Куліш та ін.
Друга половина XIX ст.	Реалізм	С. Руданський, А. Свидницький, Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Білик, Б. Грінченко, І. Франко, П. Грабовський

Класицизм (від лат. «зразковий») - напрям в європейській літературі та мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI ст., найбільшого розквіту досяг у Франції (XVII ст.), був притаманний усім європейським літературам до першої чверті XIX ст., в Україні не розвинувся як цілісна структурована система, переважно орієнтувався на низькі жанри (травестійна поема, комедія, байка, епіграма).

Характерні ознаки:

- абсолютизація естетичного ідеалу античності;
- проста прозора побудова твору;
- краса як досконалість форми - основна мета художнього твору;
- найточніше, без прикрас, формулювання думки;
- традиційна канонічність (чітка система «високих» і «низьких» жанрів, використання певних художніх засобів, змалювання чітко окреслених художніх образів).

Сентименталізм (від фр. «почуття», «чутливість») - напрям в літературі другої половини XVIII - початку XIX ст., що розвивався як заперечення класицизму.

Характерні ознаки:

- особлива увага до духовного світу людини;

- герої творів - духовно багаті, чутливі, добросерді люди;
- ідеалізація дійсності;
- культ природи;
- перебільшення почуттів;
- основна увага приділялася почуттям і пристрастям простої людини (моральні риси простої людини - зразок досконалості); мета - розчулити читача, викликати співчуття до нещасної долі героїв;
- головну роль відіграє психологічне вмотивування поведінки персонажів.

Романтизм (фр. romantisme - romanus - римський) - літературний напрям, що виник наприкінці XVIII ст. у Німеччині та існував у літературі Європи й Америки в першій половині XIX ст. Романтизм мислився його засновниками як антикласицистичний напрям.

Романтизм - «таємний ґрунт душі і серця, звідки піднімаються всі невизначені прагнення до кращого та піднесеного, намагаючись знаходити собі задоволення в ідеалах, що створюються фантазією» (В. Бєлінський).

Український романтизм розвинувся у 20 - 60-ті роки XIX століття як реакція проти наявних бурлескних і трагедійних традицій, розвинувся, передусім, під впливом поглибленого вивчення народної творчості.

Характерні ознаки:

- протиставлення реальній дійсності, що не задовольняє митця, картин життя бажаного, витвореного мрією, піднесеного над дійсністю;
- виняткові характери у виняткових обставинах;
- ліризм, фантастика;
- повернення до правди, простоти і народності, що дало окрилені образи, простір живому виразові письменницької індивідуальності;
- протест проти класицистичного культу розуму (подібно до сентименталістів);
- основна увага приділяється не раціональному, а почуттєвому, не зовнішньому, а внутрішньому, не об'єктивному, а суб'єктивному. «Світ душі торжествує перемогу над зовнішнім світом» (Гегель);
- зображення «почуттєвої» сторони людського буття не так однобічно, як у сентименталістів: романтики приділяють увагу єдності почуттів і розуму, емоцій та ідей;
- посилений інтерес до фольклору;
- взаємопроникнення та взаємодія поезії, музики, живопису (романтики особливо цінували музику);

- народ та історія - основні теми української романтики;
- утвердження в українській літературі нових жанрів: балади, історичної та ліро- епічної поеми, думи, медитації, трагедії, драми, громадянської та інтимної лірики;
- розширення проблематики літератури, розвиток художньої фантазії та умовних засобів;
- література романтизму «свідомо поставила собі завдання утворити “повну літературу”, яка могла б задовольнити духовні потреби всіх кіл та шарів українського суспільства» (Д. Чижевський).

Розвиток українського романтизму має три періоди:

- 1) 1835 - 1844 рр. - харківський;
- 2) 1840 - 1847 рр. - київський;
- 3) 1855 - 1862 рр. - петербурзький.

Реалізм (від лат. «річ, діло», «матеріальний») - літературний напрям, який характеризується правдивим і всебічним відображенням дійсності на основі типізації життєвих явищ; провідний критерій художності - вірність дійсності, прагнення до безпосередньої достовірності, «відтворення» життя у формах самого життя.

Характерні риси:

- раціоналізм;
- раціоцентричний психологізм (отождошення психіки і свідомості, недооцінка позасвідомих процесів);
- правдиве, конкретно-історичне, всебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах при правдивості деталей;
- принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється як критерій художності, як сама художність;
- характер і вчинки героя пояснюються його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя;
- спрощення образів, їх стандартизація;
- особистість - частка певного соціального класу;
- вторинність людської душі (пояснення усіх психологічних процесів як наслідку економічних та соціальних причин);
- конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- вільна будова творів; .

- перевага епічних, прозових жанрів у літературі (оповідання, повість, роман), послаблення ліричного струменя мистецтва;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей;
- послаблення ролі автора у художньому творі (розповідь переважно ведеться від третьої особи).

Реалістичні течії другої половини XIX століття в українській літературі

- Побутово-просвітницький реалізм: письменники демократизовано звертаються до життєвого матеріалу, у художніх творах з'являються представники різних соціальних верств, митець свідомо втілює радощі та хвилювання своєї епохи і розкриває певний настрій часу, притому головним об'єктом типізації робить соціальну природу своїх героїв, метою суспільства вважають людське щастя, шлях до якого - переустрій суспільства відповідно до розуму; висуваються ідеї цінності людини, патріотизму, осуду експлуатації людини людиною, утвердження самосвідомості й самоцінності особи. Але перебільшується роль суспільного середовища у формуванні особистості.

Елементи побутово-просвітницького реалізму мають місце у творах: «Катерина» Т. Шевченка, «Людина» О. Кобилянської, «Інститутка» Марка Вовчка, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Перехресні стежки» І. Франка, «Чорна рада» П. Куліша та ін.

- Револьюційний реалізм: наявність у творах ідей кардинальної зміни життя суспільства, неприхованого заклик до боротьби за кращу долю народу, за утвердження дійсного миру, прекрасного і справедливого («Заповіт», «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Гімн» І. Франка та ін.). Пізніше револьюційний реалізм переріс у соціалістичний.

- Класичний реалізм: «спадкоємець» просвітницького реалізму, збагачений досягненнями художньо-психологічними, об'єкт письменницького зображення - людина та її внутрішній світ, який досить глибоко досліджується, розкривається психологія звичайної, типової людини. Класичний реалізм має унікальну якість: він піднімається над своїми творцями і залишає їх далеко позаду («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого та ін.).

- Критичний реалізм: в основі - принцип історизму, правдивого зображення дійсності; сміливе викриття вад суспільного устрою, заперечення законів існуючої системи, завдання мистецтва не тільки відобразити світ, але й дати йому оцінку («Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ» Т. Шевченка, «Мойсей» І. Франка та ін.).

Модернізм (від фр. «новітній», «сучасний») - філософсько-естетична й художня система, що склалася на межі XIX - XX ст. і об'єднала новітні напрями й течії, яким притаманна більша увага до внутрішнього світу людини і більша творча свобода у його розкритті. Модерністи проголошували переважну увагу до індивідуальних, а не суспільних цінностей, зосередження на складності й неоднозначності сучасної дійсності.

Характерні риси українського модернізму:

- прагнення проникнути в душу людини, у суть явища;
- індивідуалізм - па зміну масовізму (зосередження на «Я» автора, героя, читача);

- використання символу як засобу пізнання і відтворення світу;
- естетизм;
- у творах затверджується перевага форми над змістом;
- психологізм, пильна увага до позасвідомих сфер психіки, до внутрішньої боротьби роздвоєного людського «Я»;
- ліризм у прозі, драматургії, публіцистиці;
- умовність;
- ідеологічність;
- краса - мета творчості (і форма, і зміст);
- культ сили волі, активності, боротьби;
- поява нових жанрів: ліричної новели, ліричної драми, драматичної поеми, драми - феєрії та ін.